

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 1082-1096.
|| Geliş Tarihi-Received: 10.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 10.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1358022

Afganistan'da Üç Şehir: Kâbil, Herat, Gazne

Three Cities in Afghanistan: Kabul, Herat, Ghazni

Abdullah BAYINDIR*

Öz

1747 yılından itibaren, Afganistan topraklarında çeşitli Afgan kavimleri giderek daha fazla etkili olmaya başladılar ve bu uzun süreç boyunca ülkenin siyasi haritası önemli değişikliklere uğradı. Bu sürecin başlangıcında, Ahmed Şah Dürrani gibi liderler Afganistan'ı birleştirmeye ve bağımsızlığını ilan etmeye yönelik çabalar başlattılar. Ardından, Dürrânî (Sadozai) Hanedanı'nın kurulmasıyla bu liderlik daha da güçlendi. Daha sonraki dönemlerde, Afganistan'da farklı liderlikler ve hanedanlıkların hükümeti ele geçirmesiyle siyasi harita sürekli olarak şekillendi. Örneğin, XIX. yüzyılın başlarında, Barakzai Hanedanı ve Dürrânî (Sadozai) Hanedanı gibi hanedanlar Afganistan'ın yönetiminde önemli roller oynadılar. Bu süreç içinde, bölgedeki çeşitli güçler, İngiliz İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu gibi dış etkenler de Afganistan'ın siyasi kaderini etkiledi. Özellikle *Büyük Oyun* olarak bilinen İngiliz-Rus rekabeti, Afganistan'ın bağımsızlığını ve sınırlarını belirlemede büyük bir etkendi. 1800'lerin ortalarına gelindiğinde, Afganistan'ın siyasi sınırları daha net bir şekilde biçimlenmeye başladı, ancak bu süreç karmaşık ve çatışmalıydı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Afganistan bağımsızlığını kazandı ve modern siyasi sınırları tanımlandı. Sonuç olarak, Afganistan'ın tarihi ve siyasi haritası, farklı Afgan liderlikleri, hanedanlıkları ve dış güçlerin etkisi altında uzun bir süreçte şekillendi. Bu tarih boyunca yaşanan çeşitli olaylar ve değişimler, günümüz Afganistan'ının siyasi sınırlarını belirlemede önemli rol oynadı. Bu bağlamda Afganistan, coğrafi özelliklerini göz önünde bulundurarak kurulmuş bir ülke olup, çeşitli önemli merkezleri barındıran bir şehir sistemine sahiptir. Çalışma bu önemli merkezlerden üçünü ele alarak incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Kâbil, Herat, Gazne.

Abstract

Starting from the year 1747, various Afghan tribes began to exert increasing influence on the territories of Afghanistan, leading to significant changes in the country's political map over the course of a long process. At the outset of this process, leaders like Ahmed Shah Durrani initiated efforts to unite Afghanistan and declare its independence. Subsequently, with the establishment of the Durrani (Sadozai) Dynasty, this leadership became even more powerful. In later periods, the political map of Afghanistan continued to evolve as different leaderships and dynasties took control of the government. For example, in the early 19th century, dynasties like the Barakzai Dynasty and the Durrani (Sadozai) Dynasty played significant roles in the governance of Afghanistan. Throughout this process, various external factors such as the British Empire and the Russian Empire also influenced the political destiny of Afghanistan. The British-Russian rivalry known as the Great Game, in particular, had a

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İTBF Tarih Bölümü, e-posta: abduallahbayindir27@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6581-0894.

significant impact on Afghanistan's independence and the determination of its borders. By the mid-1800s, the political boundaries of Afghanistan began to take clearer shape, although this process was complex and marked by conflicts. By the early 20th century, Afghanistan gained its independence, and modern political boundaries were defined. As a result, Afghanistan's historical and political map took shape over a long period under the influence of various Afghan leaderships, dynasties, and external powers. Various events and changes throughout this history played a crucial role in determining the political borders of present-day Afghanistan. In this context, Afghanistan is a country with its geographical features considered, hosting a city system with various important centers. The study has examined three of these important centers.

Keywords: Afghanistan, Kabul, Herat, Ghazni.

Giriş

Afgan kavimleri 1747 yılından itibaren, Afganistan topraklarında giderek daha fazla hakimiyet kurmaya başladılar. Bu uzun süreç içerisinde, farklı Afgan liderlikleri ve hanedanlıkları ülkenin yönetimini ele geçirdi ve Afganistan'ın siyasi haritası şekillendi. Bu durum 1800'lü yılların ortalarına gelindiğinde çeşitli liderliklerin ve güçlerin etkisi altında günümüz Afganistan siyasi sınırlarının daha net bir şekilde oluşmasını sağlamıştı¹ (Çerkezoğlu, 2023, s. 38).

Afganistan'ın modern siyasi haritasında bulunan bölge, XVIII. yüzyılda Ahmet Şah Dürrani² liderliğindeki *Dürrânîler* (Sadozailer) hanedanlığı tarafından *Kândehar*'ı başkent olarak seçerek ilk Afgan Devleti'ni kurdu (1747-1826) (Şen, 2022, s. 79; Yazıcı, 2019, s. 9). Bu devletin sınırları zaman içinde genişleyerek kuzeyde *Amû Derya Nehri*'ne, batıda *Nişabur* ve *Sebzevar*'a, doğuda *Sind*'e, güneyde Hint Okyanusu'na ve güneydoğuda *Sütleç Nehri*'ne kadar ulaştı (Yazıcı, 2011, s. 1-2).

Afganistan, günümüzde otuz dört farklı idari bölgeye ayrılmıştır. Buna göre: *Faryab*, *Badghis*, *Samangan*, *Bağlan*, *Zabil Daykundi*, *Parwan*, *Farah*, *Gazne*, *Vardek*, *Lağman*, *Herat*, *Helmand*, *Nuristan*, *Cüzcan*, *Bâmîyan*, *Oruzgan*, *Kandahar*, *Bedâhşan*, *Kâbil*, *Kapisa*, *Kuner*, *Host*, *Gûr*, *Kunduz*, *Nimruz*, *Sar-e-Pul*, *Nangarhar*, *Paktia*, *Jövger*, *Paktika*, *Panşir*, *Belh* ve *Tahar*. Afganistan'ın en büyük sanayi ve coğrafi merkezi *Kâbil*'dir ve aynı zamanda ülkenin başkentidir. Diğer önemli şehirler arasında *Herat*, *Mezârîşerif*, *Kandahar* ve *Celalabad* bulunmaktadır (Farmani, 2019, s. 6).

Afganistan'ın jeopolitik yapısı gereği, *Herat*, *Sîstân*, *Kâbil*, *Nuristan*, *Kândehar*, *Hezaristan*, *Türkmenistan* ve *Bedâhşan* bölgeleri belirgin coğrafi ayrımlarla tanımlanmaktadır.

Bölgeleri kısaca anlatarak coğrafyanın daha iyi anlaşılmasını sağlayabiliriz. Buna göre:

Herat bölgesi: *Herirûd Nehri*'nin verimli vadisini ve Hazara Dağları ile İran arasındaki düzlük bölgeleri içerir. Bu coğrafi alan, Hindistan yolu üzerinde stratejik bir konuma sahiptir ve bölgenin öne çıkan şehri *Herat*'tır.

Sistan bölgesi: *Hudûdü'l Âlem Mine'l- Meşrik İle'l- Magrib*, adlı eserde Sîstân bölgesi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Günümüzde, bu bölgenin büyük bir bölümü İran'ın sınırları içinde yer almaktadır. Ancak güneybatıda, Hamun Nehri'nin suladığı verimli toprakları içeren küçük bir alan Afganistan'ın sınırları içindedir. Bundan başka Sîstân, merkezi şehri Zereng adını alan bir eyalettir. Şehrin çevresinde hendeğiyle beraber

¹ Afganistan tarihine dair detaylı bilgiler için bkz. Sivrioğlu, T. ve Türkoğlu, A.J. (2017). *Afganistan Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

² Dürrânî hanedanının lideri Afganistan Devleti'nin (1747-1773). kurucusu hakkında detaylı bilgi için bkz. Saray, M. (1989). Ahmed Şah Dürrânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 133-134). İstanbul: TDV Yayınları.

bir kalesi bulunmaktadır. Kalenin suyu kalenin içinden akar. Şehrin içinde bazı kanallar olduğu gibi evlerinin içinden su akmaktadır. Eyalet sıcak kuşağa aittir ve burada hiç kar yağmaz (Hudûdü'l Âlem, 2020, s. 65).

Kâbil bölgesi: Logar ve Tagav nehirlerinin yukarı bölgelerini, Kâbil vadisinin aşağı kısımlarını ve Celalabad'ı içermekte olup, tarihsel olarak XVI. yüzyıla kadar Gazne'nin bölgede en prestijli şehri olduğu bir dönemden sonra, Kâbil bu unvanı devralmıştır.

Nuristan bölgesi: Tarihi adıyla Kafiristan olarak bilinir ve Kanar'ın batısından başlayarak Hindukuş Dağları'nın Kâbil Vadisi kuzeyine kadar uzanan bir coğrafi bölgeyi içerir. Diğer yandan, Vahan bölgesi, ülkenin doğusunda yer alan dağlar arasında uzanır ve Pamir Dağları'na kadar ulaşır.

Kândehear bölgesi: Tarnak, Helmand, Argandab, eski Zemindar ve Argasan'ın aşağı vadilerini içermekte olup, bu coğrafi alanın öne çıkan şehri, tarihi V. yüzyıla kadar uzanan Kândehear'dır.

Hezaristan bölgesi: Kuzeyde Kûhibâba ve güneyde Helman vadisi ile sarmalanmış dağlık bir coğrafi alanı ifade eder. Bu bölge, yoğun Hazara nüfusu ve Hazaraların ana yurdu olması nedeniyle Hezaristan adını taşır. Ayrıca, Gôr veya Gûr olarak da bilinir.

Türkistan bölgesi: Kûhibâba Dağları'nın kuzeyinden başlayarak Amû Derya Nehri'ne kadar uzanan geniş bir coğrafi bölgeyi kapsar. Tarih boyunca, bu bölgede Belh şehri büyük bir öneme sahip olmuştur. Bugün ise bölgenin merkezi şehirleri Mezârîşerif, Meymene ve Taş-Kurgan'dır.

Bedâhşân bölgesi: Hindukuş Dağları'nın kuzeyinde yer alır ve Türkistan'ın doğusundan başlayarak Amû Derya'nın sol kıyısına kadar uzanır. Bu coğrafi bölgenin öne çıkan şehri Kunduz'dur ve Kunduz-Rud Nehri, bölgeye verimli topraklar sağlayan önemli bir su kaynağıdır (Çerkezoğlu, 2023, s. 37-38).

Afganistan, coğrafi koşulları göz önünde bulundurarak şehir sistemini planlayan ve çeşitli önemli merkezleri bünyesinde barındıran bir ülke olarak dikkat çekiyor. Bu çalışma, bahsi geçen bölgelerdeki Herat, Kâbil ve Gazne şehirlerini ele alarak, bu şehirlerin sosyo-kültürel yaşamını ve ekonomik yapısını incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu şehirlerdeki ticaret faaliyetleri ve bölge halkının genel durumu da analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kâbil Şehri

Kâbil şehri, Hindukuş Dağlarının güneyinden başlayarak Kâbil Nehri kıyısında yer alır ve tarih öncesine dayanan geçmişiyle dikkat çeker. Milattan önce 1500'lerden itibaren bu bölgede yerleşim olduğu bilinir (Kavas, 2001, s. 28).

Kâbil, tarih boyunca farklı kültürler ve dönemlerde çeşitli isimlerle anılmış bir şehir ve bölgedir. Kâbil'in asıl adı, Kabül olsa da Türkçede Kâbil olarak geçmektedir. Bunun yanı sıra birçok farklı dil ve kaynaktan farklı biçimlerde yer almıştır. Örneğin, Hinduların kutsal kitabı olan Rig Veda'da bu bölge Kubha olarak anılmıştır. Bu isimlendirme bize şehrin tarih öncesi kökenlerine ve bölgenin tarihi derinliğine dair fikir edinmemize yardımcı olur. Bundan başka antik coğrafya bilgini Batlamyus'un eseri Kitâbü'l-Coğrafya'da Kâbil şehri, Koppen nehri kenarında Kabolitler'in Kaboura şehri olarak geçmektedir. Çin seyahatnamelerinde ise bu bölge Kao-fu şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca, Arap kaynaklarında da Kâbil'e atfedilen bazı tanımlar bulunur. Özellikle Cahiliye dönemi şiirlerinde, Kâbil dünyanın en kuzeyindeki ülke olarak Türklerle özdeşleştirilmiştir (Avcı, 2021, 611) Bu durum, bölgenin coğrafi konumu ve o dönemdeki etnik gruplar arasındaki ilişkilere dayanmaktadır.

Farklı isimler ve anlamlar, Kâbil'in tarih boyunca değişik kültürler ve medeniyetlerle etkileşim içinde olduğunu ve bu nedenle de çeşitli şekillerde adlandırıldığını göstermektedir. Kâbil'in tarihi ve kültürel önemi, bu çeşitlilikle birlikte anlam kazanmıştır (Çiftçi, 2018, s. 52).

*Bâbûrnâme'*de Kâbil'in bulunduğu coğrafya ile ilgili verilen detaylar dikkat çekicidir. Kâbil vilâyeti, dördüncü iklim kuşağında yer alır ve *mâmûre* bölgesinin tam merkezindedir. Bu vilâyet, doğusunda *Lemganat*, *Heşnegar* ve *Perşâdur* (*Peşâver*) gibi *Hind* vilâyetleriyle komşudur. Batısında *Geryû* (*Kernûd*) ve *Gûr*'un bulunduğu dağlık bölgeler yer alır. Şu anki *Hezare* ve *Nekderî* kavimleri bu dağlık bölgelerde yaşamaktadır. Kuzeyde *Kunduz* ve *Enderâb* vilâyetleriyle sınırlanırken, bu vilâyetlerin tam ortasında *Hindukûş Dağı* uzanır. Güneyinde ise *Negar*, *Fermül*, *Afganistan* ve *Bennû* gibi bölgeler bulunur (*Bâbûr*, 1970, C. II. s. 197).

Kâbil vilâyeti, küçük bir coğrafi alana sahip olmasına rağmen oldukça uzundur ve doğudan batıya doğru uzanır. Vilâyetin etrafı tamamen dağlarla çevrilidir. Şehirde bulunan kale, bu dağlara yakın bir konumda bulunur ve kalenin güneybatısında küçük bir dağ yer almaktadır. Bu dağa *Şah Kâbil Dağı* denir, çünkü *Şah Kâbil* zamanında bu dağın eteğinde bir saray inşa edilmiştir. Dağ, *Divrin boğazından* başlayarak *Dih-Yâkub boğazında* son bulur. Dağın etrafında, bahçelerle kaplı geniş bir alan bulunur ve bu dağın eteği tamamen yeşilliklerle doludur. Uluğ Bey Mirza döneminde, Mirza'nın atekesi Veys Ateke bu dağın eteğinde bir su kanalı açtırmıştır. Kanalin alt tarafında ise *Gül Nike* adlı tenha bir mahalle bulunur ve bu mahallede birçok kez cümbüşler yapılmıştır (*Bâbûr*, 1970, C. II. s. 197-198).

Bu ifadeler Kâbil şehri hakkında döneme dair coğrafi durum ile ilgili bilgiler edinmemizde oldukça faydalı görülmektedir.

Bundan başka Kâbil şehrinin iklimi hakkında birçok bilgi mevcuttur. Bu muhteşem mekânın atmosferi son derece etkileyici ve eşsizdir. Dünya genelinde Kâbil'in sunduğu kadar benzersiz bir atmosfer sunan başka bir yer bulmak mümkün değildir. Yazın geldiği zaman, geceleri üşümek için bir örtüye ihtiyaç duyulur. Kış aylarında ise kar yağışı bol olsa da soğuk hava Kâbil'de fazla etkileyici değildir. Bunun yanında *Semer kand* ve *Tebriz* gibi şehirlerin havası da güzeldir ancak oldukça fazla soğuk vardır (*Çerkezoğlu*, 2023, s. 42).

Şehrin etrafındaki çayırliklar ve kullanım özelliklerine dair geçmiş döneme ait bilgiler de mevcuttur. Bu şehrin çevresinde dört harika çayır yer alır. Kuzeydoğu yönünde, *Song-Kurgan çayırı* adı verilen bir alan bulunur. Bu çayır, Kâbil'e iki kürûh³-mil mesafededir ve oldukça verimli bir çayırdır. Buradaki ot, atlara iyi gelir ve sinek sorunu nispeten azdır. Kuzeybatısında ise *Çâlâk çayırı* adı verilen bir başka geniş çayır bulunur. Bu çayır da Kâbil'e bir kürûh mesafededir ve büyük bir çayır alanına sahiptir. Yaz aylarında sinekler atları rahatsız edebilir. Batı tarafında bulunan bu bölgede *Divrin çayırı* adı verilen bir alan mevcuttur. Bu bölgede iki farklı çayır bulursa da her ikisi de aynı tepe üzerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra *Kuş-Nâdir çayırı* da mevcuttur ve toplamda beş farklı çayır bu bölgeyi süsler. Her iki çayır da Kâbil'e birer şer'î mesafede bulunur. Bu çayırlar küçük olsa da ot kalitesi bakımından olağanüstüdür ve atlar için son derece besleyicidir. Ayrıca, sinek sorunu yaşanmaz. Kâbil'deki diğer çayırlar arasında, bu çayırların benzeri güzel çayırlar yoktur. Doğusunda ise *Siyah-Seng çayırı* adını taşıyan bir alan göze çarpıyor. Bu çayır, *Cermgerler kapısının* hemen yanında yer alıyor ve içerisinde *Kutluk-Kadem* mezarı bulunuyor. Ancak yaz aylarında sineklerin bolca bulunması

³ Uzunluk birimleri ile ilgili ayrıca bkz. Seyhan Oral, T. (2007). Çağatayca iki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 4(2), 116-145.

nedeniyle, bu çayıra pek ilgi gösterilmiyor. Ayrıca, bu çayıra komşu bir diğer çayır olan *Kemeri çayırı* da bulunmaktadır. Kâbil'in çevresinde altı çayır bulunsa da bunlar arasında dört tanesi daha özellikle bilinir (Çerkezoğlu, 2023, s. 43).

Öte yandan şehrin etrafındaki yollar ve geçitlerde bu şehrin savunmasında önemli rol oynamaktadır. Kâbil vilâyeti, kendine özgü bir koruma altındadır ve düşmanın bu vilâyete girmesi oldukça zordur. *Belh, Kunduz ve Bedaḥşan* ile Kâbil arasında *Hindukûş dağı* yer almaktadır. Bu dağ üzerinden yedi farklı yol geçer. Bu yolların üçü *Pençhîr*'dedir. Bu üç yol arasında, *Havâk (Cevâk)* geçidi biraz yukarıda yer alırken, *Tûl* geçidi biraz daha aşağıda ve *Bazarek* geçidi ise en aşağıda bulunur. Bu üç geçitten en iyisi olarak kabul edilen *Tûl geçidi*, yolu biraz daha uzatır, bu yüzden *Tûl* demişlerdir. Ancak en doğru ve kesin olan geçit *Bazarek*'tir. *Tûl* ve *Bazarek* yolu *Serâb*'a iner aynı zamanda *Bazarek Pârendî* adlı köye kadar iner ve bu nedenle *Serâb* halkı tarafından *Pârendî geçidi* olarak da adlandırılır. Ayrıca, bir diğer yol da *Pervân* yoludur (Bâbûr, 1970, C. II. s. 200-201).

Verilen detaylı bilgiler üzerinden Kâbil'in coğrafi konumuna ve şehrin giriş çıkışlarına dair detaylı bilgiler elde etmek mümkündür. Ayrıca, şehrin çevresindeki çayır alanlarının kullanımıyla ilgili bilgiler, bu bölgelerin şehir için ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.

Bu anlatılardan başka yine Kâbil'in ekonomisi hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır. Araplar, Arap olmayanlara *acem* derken, Hindliler de kendileri dışındaki insanlara *Horasan* adını takarlar. Hindistan ile Horasan arasındaki kara yolunun üzerinde iki önemli ticaret merkezi bulunmaktadır. Bunlardan biri *Kâbil*, diğeri ise *Kandahar*'dır. *Semer kand, Fergana, Belh, Türkistan, Bedaḥşan, Buhara* ve *Hisar* gibi yerlerden gelen kervanlar *Kâbil*'e doğru ilerlerken, *Horasan*'dan gelenler ise *Kandahar*'a yönelirler. Bu vilâyet, Hindistan ile Horasan arasındaki ticaret yolunun kilit bir noktasıdır ve son derece büyük bir ticaret potansiyeline sahiptir. Tüccarlar, Çin'e veya *Rum (Roma)*'a seyahat etseler bile, burada önemli miktarda ticaret yapabilirler. Kâbil'e her yıl 7-8 bin hatta 10 bin at gelirken, Hindistan'dan gelen 10 bin ila 15 bin hatta 20 bin kervan da burayı ziyaret eder. Bu kervanlar, beyaz elbiselikler, ham şeker (kand) ve baharat gibi değerli mallar getirirler. Kâbil'de, Çin, Horasan, Rum ve Irak ürünlerine rastlanır ve bu bölge, Hindistan'ın ana ticaret pazarıdır (Çerkezoğlu, 2023, s. 43).

Kâbil, ticaret açısından cazip bir şehir olduğu için ekonomik hareketliliğin yüksek olduğu bir merkez haline gelmiştir. Bu durum, yerel halkın ekonomik durumlarını güçlendirmiş ve refah seviyelerinin artmasına olanak sağlamıştır. Bölgede yapılan kazılarda Milattan önceki dönemlerden Gaznelilere kadar olan döneme ait sikkelere rastlanması bunun için önemli bir göstergedir (Gömeç ve Fidan, 2022, s. 15).

Bundan öte Kâbil, coğrafi olarak *Bâmiyan güzergahı* ile kuzeyde *Türkistan*'a, *Kânde har güzergahı* ile batıda *İran*'a ve *Hayber geçidi* ile güneyde *Hindistan*'a bağlanır. Bu stratejik konumu nedeniyle, *İran, Türkistan* ve *Hindistan*'ın ortak ticaret pazarı olarak işlev görür. Ancak bu ticari yollar, nehirlerle paralel olup oldukça zorlu arazilerden geçmektedir. Zorlu arazi şartlarından ötürü ancak yük hayvanları tarafından taşımacılık yapılabilmektedir. Bunun için uygun olan yük hayvanı ise *Deve*'dir. Develer, susuzluğa dayanıklı olmaları ve neredeyse her türlü bitkiyi yiyebilmeleri sayesinde, bölgedeki ticaretin ana taşıyıcıları haline gelmiştir. Bu zorlu koşullarda, develer ticari malların taşınmasında önemli bir rol oynamıştır (Çiftçi, 2018, s. 86).

Bâbûrnâme'de Kâbil'deki yerel nüfusun etnik çeşitliliği ve farklı dilleri konuşma eğilimleri hakkında verilen bilgilerden bahsetmek gerekir. Buna göre: Kâbil vilâyeti, çok çeşitli etnik grupları ve dilleri barındıran bir bölgedir. Bu vilâyette, dere ve ovalarda *Araplar* ve *Türk Aymaklar* yaşarken diğer bölgelerde *Bereld, Peşâî, Tacik, Perâcî, Gazne* ve

Afganlar yaşamaktadır⁴. Bunun yanında şehrin dağlarında *Nekderiler* ve *Hezare* halkları yaşamaktadır. Bu topluluklar arasında *Hezare* ve *Nekderiler* aynı zamanda *Moğul* dilini konuşmaktadırlar. Bölgenin kuzeydoğusunda *Kettûr* ve *Gebrek* gibi dağlık bölgeler *Kâfiristan* olarak bilinirken, güneyi Afganistan bölgesine dahil olduğu görülmektedir. Bundan başka Kâbil vilâyetinde yaşayan halklar arasında tam 11-12 farklı dil konuşulmaktadır, bunlar arasında; *Türkçe*, *Arapça*, *Farsça*, *Berekîce*, *Hindce*, *Lemganca*, *Moğulca*, *Geberîce*, *Perâcîce*, *Peşâîce* ve *Afganca* dilleri bulunmaktadır (Bâbûr, 1970, C. II. s. 203).

Kâbil'in benzersiz bir çeşitliliğe sahip olması, diğer bölgelerle olan ilişkilerini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Tarih boyunca Maurya Devleti, Kuşanlar, Yunanlılar, Eftalitler, Babürler, Samaniler, İskender'in Makedonya Krallığı ve Gazneliler gibi pek çok medeniyetin uğrak noktası haline gelen Kâbil, zengin bir tarihi geçmişiyile gözde bir şehir olmayı başarmıştır. Bu şehir, tarih boyunca birçok farklı kültürün ve topluluğun buluşma noktası olmuştur (Avcı, 2021, s. 611-612; Çelik ve Sadat, 2020, s. 473).

Bunların yanı sıra Kâbil, Afganistan'ın ticaret merkezi olarak da önemlidir ve birçok pazar ve alışveriş bölgesi içerir. Aynı zamanda çeşitli etnik grupların yaşadığı bir şehir olduğu için kültürel çeşitlilik de göze çarpar.

Kâbil'in yanı sıra Herat şehri de Afganistan'ın diğer önemli bir şehri olarak büyük bir rol oynamaktadır. Şehrin coğrafi konumu, tarih boyunca önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Herat, birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu zengin tarih mirası ile tanınmıştır. Kültürel çeşitliliği ile dikkat çeken bu şehir, farklı kültürlerin etkileşimini yansıtan önemli bir nokta olarak öne çıkar.

Herat Şehri

Herat şehri, İran'ın batısına düşerken, güneyinde *Sîstân'a*, kuzeyinde *Badgis'e* ve doğusunda *Gûr Dağları'na* sınırlanan bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu şehrin kuzey kesimleri genellikle çöllerle kaplıdır. Tarihsel kaynaklara göre, M.Ö. V. yüzyıllarda, antik Pers şehri *Artacoana* veya *Aria* adıyla bilinen bölgede, verimli *Herîrûd Nehri* vadisinde kurulduğu belirtilmektedir (Uslu, 1998, 215; Farmani, 2019, s. 8-13). Şehrin ilk kurucusu İskender'dir. Toplamda 14 yıl hüküm süren İskender'in 12 adet şehir kurduğu öne sürülmektedir (Avcı, 2019, s. 160).

Herat, tarih boyunca birçok ünlü İslam coğrafyacısı tarafından övgüyle anılmış ve çeşitli isimlerle nitelendirilmiş bir şehirdir. Bu coğrafyacılar arasında *El-Makdisi*, *İbn-i Haokal* ve *Muhammed el-İdrisi* gibi isimler bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra Herat, Horasan bölgesinin merkezinde stratejik bir konuma sahiptir ve İbn Haldun'a göre bu bölgenin kalbinde yer almaktadır (İbn Haldun, 2013: s. 168). Tarihsel süreç içinde, Serahs ile Herat arasında kalan bölge *Badgis* olarak adlandırılmıştır. Ancak günümüzde, bu bölgenin tamamı Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan *Herat bölgesi* olarak kabul edilmektedir (Barthold, 1973, s. 179).

Bu coğrafi açıklama, Herat'ın konumu ve tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri anlamamıza yardımcı olurken, bölgenin stratejik önemini ve coğrafi çeşitliliğini de ayrıca vurgulamaktadır.

⁴ Afganistan bölgesinde yaşayan Türk kavimleri ile ilgili ayrıca bkz. Erman, K. (2013). Ahmet Şah Dürrani Öncesine Kadar Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 53(2), 479-495; Erden, G. ve Sivrioğlu, U. T. (2019). Peştunların Kökeni: Benî İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi, Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*. 5, 23-39.

Coğrafi stratejisi bakımından tarihsel olarak Herat, Batı krallıklarının etkisi altında daha fazla bulunmuş ve Doğu'dan ziyade Batı'nın bir parçası olarak önem kazanmıştır. Ayrıca, bu şehir, sadece doğu ve batı ticaret yollarının bir kavşağı değil, aynı zamanda kuzeyden güneydoğuya uzanan Hindistan alt kıtasının düzlüklerine doğru yayılan ticaret yollarının da önemli bir kilit noktası olmuştur. Şehirde bulunan *Harirud vadisi* son derece verimli bir coğrafi bölgeye sahiptir ve tarih boyunca bu verimlilik, bölge sakinleri için medeniyetin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu vadideki verimli topraklar, tarım, hayvancılık ve su kaynakları açısından zenginlik sunmuş, bu da bölgedeki insanların yerleşik bir yaşam sürdürmelerini ve ekonomik faaliyetlerini geliştirmelerini mümkün kılmıştır (Çerkezoğlu, 2023, s. 38).

Bu coğrafi faktörler, yine bu bölgeler arasındaki ulaşımın ve ticaretin nasıl şekillendiğini önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin; merkezi dağlar, Herat ve Kâbil arasındaki iletişimi güçleştirerek bu iki bölge arasında ticaret ve kültürel alışverişini sınırlarken, bununla birlikte, güneydeki düzlükler ve nehirlerin geçişi, Kandahar'dan Hindistan'a olan ticaret yollarını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda, Herat, Sîstân ve Kandahar arasında daha düz bir coğrafya olması şehirler arasındaki iletişimi ve ticareti kolaylaştırmıştır (Çerkezoğlu, 2023, s. 39).

Coğrafi faktörler, Afganistan'daki şehirler arasındaki iletişimi ve ticareti büyük ölçüde etkilemekte ve bu faktörler, tarih boyunca bölgenin ekonomik ve kültürel dinamiklerini şekillendirmektedir.

Herat'ın kuzeydoğusunda yer alan alçak dağ silsilesi, *Murgab Nehri* boyunca kuzeye doğru devam eder ve *Mero çölünden Bagdis'e* kadar uzanır. Bu bölge, tarih boyunca birçok antik yerleşim yerine ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşimler, coğrafi konumları sayesinde ticaret yollarının kavşağında bulunmaları nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. Ayrıca, bu bölgelerdeki verimli topraklar, tarım ve hayvancılık açısından elverişli olduğu için yerleşimlerin sürdürülebilirliğini desteklemiştir. Bu nedenle, Herat'ın kuzeydoğusundaki dağ silsilesi boyunca uzanan bu bölge, zengin tarihî mirası ve coğrafi önemi ile dikkat çekmektedir (Şahin, 2013, s. 28-31).

Öte yandan yaklaşık 45 km uzaklıkta, *Herat Nehri'nin* batısında yer alan *Fushang* (bugünkü adıyla *Zendajan*) antik bir yerleşim yeridir. Bu bölge, tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olarak hizmet vermiştir. Herat'ın güneyinde ise *Apozar* veya *İsfizar* (bugünkü *Shindand* veya *Sabzevar*) gibi antik yerleşim yerleri bulunur. Bu bölgeler, tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve çeşitli kültürel etkileşimlere tanıklık etmiştir (Frye, 1983, s. 15).

Coğrafi durumunun yanında Herat, tarihsel olarak farklı dönemlerde farklı isimlerle anılmış bir şehirdir. Bu isimler, zamanla değişmiş ve çeşitli kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Buna göre; Herat bölgesi için Zerdüştilerin kutsal kitabı *Avesta* metinlerinde *Areia* ve *Aria* gibi isimler kullanılmıştır. Bu isimler, antik dönemde Herat'ın bu adlarla bilindiğini göstermektedir. Bundan başka eski Farsça metinlerde, Herat bölgesi için *Haraiva* adı kullanılmıştır. Bu isim, antik Pers İmparatorluğu dönemine aittir ve bölgenin o dönemdeki adını yansıtmaktadır (Çerkezoğlu, 2023, s. 40; Hamevî, V, 1977: 396; Uslu, 1998: 215).

Bütün bunların yanında Herat bölgesinin Makedonyalı İskender tarafından fethedilmesinden sonra İslam dünyasında, Herat şehrinin kurucusu olarak Makedonyalı İskender kabul edilmiş ve Herat şehri için *Aria'daki* İskender ifadesi kullanılmıştır (Togan, 1988, s. 429; Doğan ve Erkoç, 2022, s. 315).

Öte yandan XIX. yüzyıl İslam coğrafyacılarından İbn Rüsteh'in eserinde Herat ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Bu bilgiler arasında Herat'ın, büyük ve gelişmiş bir şehir

olduğu ve binalarla çevrili olduğu söylenir. Yine şehrin sınırları içinde yaklaşık dört yüz köy bulunduğu ve bunlardan kırk yedi tanesinin küçük köylerden oluştuğu aktarılır. Öte yandan bu küçük köylerin nüfusunun genellikle on ile yirmi kişi arasında değiştiği zikredilir. Yine İbn Rüsteh'in verdiği bilgilerde bu köylerin büyük bir kısmının şehrin *Erha bölgesinde* olduğu da aktarılır. Erha bölgesi, bu şehirle *Bazeğis* arasında sınırları belirleyen büyük bir dağla çevrilidir. Bu bölgede yaklaşık üç yüze yakın köyün olduğu söylenir (Eker, 2010, s. 210).

X. yüzyıl İslam coğrafyacıları İstahri ve İbn Havkal'ın seyahat notlarına göre, Herat şehri surlarla çevrili bir şehirdir. Şehir, Mescid-i Camisi ve hapisanesi gibi önemli yapıları içermektedir. Şehre giriş çıkışlar dört ana kapı sayesinde sağlanmaktadır. Bu kapılar *Firûzâbâd* (güney), *Ziyâd* (batı), *Saray* (kuzey) ve *Huşk* (doğu) olmak üzere şehri çevrelemektedir (Togan, 1988, s. 449).

Herat şehrindeki mimari yapılar genellikle balçıkta inşa edilmiştir. Bu yapılarda kullanılan taşlar, şehrin yaklaşık yarım fersah uzaklığındaki dağlardan temin edilmektedir. Bu dağlarda o dönemde yeterince orman bulunmadığı için taş ihtiyacı buradan karşılanıyordu fakat yakacak odun temin etmek zor oluyordu. Bu ihtiyacı karşılamak için Herat'ın çevresinde yer alan *Herirûd Nehri*'nin güneyindeki ovada bulunan çalılar kullanılıyordu (Barthold, 1973, s. 182).

Bu bilgilere göre Herat, surlarla çevrili, önemli mimari yapılara sahip bir şehir ve inşaat malzemesi olarak taşları dağlardan getirdiği bir yer olarak tanımlanabilir. Ayrıca yakacak olarak kullanılan çalılar ovalardan temin edilebiliyordu.

Bu bağlamda İstahri de Herat için detaylı bilgiler vererek şehri tasvir etmektedir. Buna göre Herat, etrafını çevreleyen sağlam surlarla korunan bir şehirdir. Şehir, su ile çevrilidir ve iç kısmı oldukça düzenlidir. Ayrıca şehrin çevresinde bir dış mahalle bulunmaktadır. Şehir içinde bir kale ve Cuma Mescidi bulunmaktadır ve hükümet merkezi şehir içinde yer almaktadır. Şehrin surlarının dışında ise *Horasânâbâz* olarak adlandırılan bir bölge bulunmaktadır ve bu bölge şehirden yaklaşık olarak 1/3 fersah kadar uzaklıktadır. *Horasânâbâz*, Bûşenc yolunun üzerindedir ve Herat'ın batısında yer almaktadır. Buradaki binalar genellikle çamurdan yapılmıştır ve bu bölge yaklaşık olarak yarım fersahlık bir alanı kapsar. Merkezi şehirde toplamda 4 ana kapı bulunmaktadır. İlk kapı kuzey yönündedir ve Belh'e giden *Bâbu Serây* olarak adlandırılır. İkinci kapı ise batı yönündedir ve Nisâbûr'a giden *Bâbu Ziyâd* olarak bilinir. Üçüncü kapı güney yönündedir ve Sicistan'a yönlendirilen *Bâbu Firûzâbâd*'dir. Son olarak, dördüncü kapı doğu yönündedir ve Gûr'a giden *Bâbu Huşk*'tur (Ağarı, 2015, s. 100).

Herat, tarihsel olarak İpek Yolu⁵ üzerinde bulunan stratejik bir konuma sahiptir. Bulduğu konum şehrin Hindistan, Türkistan ve İran arasında ticaretin merkezi haline gelmesine olanak tanımıştır. İpek Yolu üzerinde yer aldığı için Herat, farklı kültürlerin etkileşimine ve ticaretin canlanmasına katkı sağlamıştır.

Ayrıca arkeolojik çalışmalar, Herat bölgesinin zengin tarihini yansıtan Helenistik, Pers, Arap ve Türk kültüründen pek çok eserin günümüze ulaştığını göstermektedir. Bu eserler, Herat'ın tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olduğunu ve bu zengin kültürel mirasın günümüzde hala canlı olduğunu gösterir.

Herat şehri İslam coğrafyacıları tarafından *Horasan'ın taç şehri* veya *efsunlu bir çiçek bahçesi* olarak tasvir edilmiştir. Tarihsel önemi, doğal güzellikleri ve ticaret potansiyeli ile Herat, Orta Asya'nın önemli bir merkezi olarak kendini kabul ettirmiştir. Bundan başka

⁵ Tarihi İpek Yolu üzerinde yapılan ticaret ve bu ticaret yolu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 9(2), 672-683.

Herat şehri, günümüzde Kandahar ve Mezârîşerif şehirleriyle ve İran'ın Meşhed şehriyle karayolu bağlantısına sahiptir, ayrıca sınır şehri olan İslam Kale üzerinden de İran'a erişim sağlar. Bu stratejik konumu, Türkistan ve İran yollarına hâkim olmasını ve bölgeyi askeri bir üs olarak kullanılabilir kılmıştır. Herat, zaman zaman çatışmalara sahne olmuş olmasına rağmen, Türk-İslam mimarisiyle büyüleyici atmosferini ve değerlerini korumayı başarmıştır (Orhan, 2019, s. 1-2).

Gazne Şehri

Gazne sözcüğü en erken IV. ve IX. yüzyıllarda yazılan eserlerde geçmektedir (İbadi, 2018, s. 4). Gazne şehri, Afganistan'ın başkenti Kâbil'in 145 km güneybatısında bulunur ve tarihi *Zâbüllerin* yurdu olarak bilinen *Zâbulistan* bölgesinde kurulmuştur. Şehir, *Kâbil Nehri*'nin kıyısına kurulmuş olup deniz seviyesinden yüksekliği 2225 metredir. Tarih öncesi döneme ait çok az bilgiye sahip olunmasına rağmen, M. Ö. dönemlere kadar uzandığı arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle teyit edilmektedir (Konukçu, 1996, s. 479).

Bunun yanı sıra şehrin asıl adı *Genzek* olarak bilinirken, İslam döneminde *Gazne* veya *Gaznîn* olarak anılmıştır. Gazne adının İran kökenli bir isimden geldiği düşünülmektedir. Ancak bu döneme ait çok fazla tarihi kaynak bulunmadığı için, şehrin İslam öncesi tarihine dair kesin bilgiler oldukça sınırlıdır (Çerkezoğlu, 2023, s. 45).

Gazne şehri, tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüş ve özellikle İslam döneminde büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu şehir, İslam dünyasında önemli kültürel ve tarihi merkez olarak kabul edilir ve çeşitli İslam medeniyetlerinin etkisi altında gelişmiştir.

Tarih boyunca farklı imparatorlukların hâkimiyeti altına girmiş bir bölge olarak bilinen Gazne, ilk olarak *Baktria Krallığı*'nın kontrolü altına girmiş, daha sonra *Yüe-çi* ve *Sakalar* gibi göçe zorlanan toplulukların Hindistan'a istilası sırasında bu istilacıların hedefi olmuştur. Gazne, Afganistan'da dört ayrı yönetim birimi oluşturan *Yüe-çilerin* hüküm sürdüğü bir bölgeye dahil edilmiştir (Konukçu, 1996, s. 1).

Daha sonra Gazne, *Eftalitler* veya *Akhunlar* adıyla bilinen *Kuşanlar*'ın hükümeti altında iki yüzyıl boyunca yönetilmiştir. Ancak *Sâsânî-Göktürk* iş birliğinin sonucunda Akhun (Eftalit) Devleti çöktüğünde, Gazne bölgesi yerel siyasi oluşumlar tarafından yönetilmeye başlamıştır (Konukçu, 1996, s. 479).

Gazne şehri 10. yüzyılda Sâmânî İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunuyordu. Bu dönemde Sâmânî İmparatorluğu'na bağlı olan Türk komutanı Alp Tegin, 963 yılında Gazne şehrini ele geçirmişti (Yılmaz, 2018, s. 114-115; Söylemez, 2022, s. 431).

Öte yandan İslam coğrafyacıları, Gazne'nin Hindistan ticaretinin önemli bir merkezi olduğunu kaydederler. Bundan başka Gazneli hükümdarları, 1186 yılına kadar Afganistan ve çevresini yönetmişlerdir ve çoğu zaman Gazne şehrinde ikamet etmişlerdir. Bu hükümdarlardan Sultan Mahmud'un⁶ Gazne'nin gelişiminde ve şehirleşmesinde en önemli rolü oynadığı görülür. Bu bağlamda Gazne şehri, en parlak dönemini⁷ Gazneli

⁶ Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğlu olan Mahmud, annesi Zâbülistan bölgesinin soylu bir ailesinin kızıydı. Bu nedenle Mahmud'a *Mahmûd-ı Zâbüli* adı da verilmiştir. Gazneli hükümdarı Mahmud dönemi (998-1030) için ayrıca bkz. (Merçil, 2003, s. 362-365).

⁷ Gazneliler, Gazne şehrine en parlak dönemini yaşatmıştır. Ancak Gaznelilerin şehre hakim olduğu dönemde Gurlular da burada ikamet etmekteydi. Gurluların iktidarı ele geçirmek amacıyla halkı isyana teşvik ettiği dedikoduları yayılınca Gazneli Sultanı Behramşah, Gur Emiri Kutbüddin Muhammed'i öldürtmüştü. Bu

hükümdarların yönetimi altında bulunduğu 963-1186 yıllarda yaşamıştır (Konukçu, 1996, s. 480).

İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde Gazne şehrinin bulunduğu bölgeyi detaylarıyla ele almaktadır. Buna göre: Bu iklim kuşağının sekizinci bölgesi, Türk milletlerinden olan *Halaçlar'ın (Celc)* göçebe yaşam sürdüğü geniş çöllerin yer aldığı bir alandır. Bu alan, batıda *Sicistan'a* ve güneyde *Hindistan'a* kadar uzanan Kâbil'in güneyine komşudur. Türklerin göçebe olarak yaşadığı bu bölgenin kuzeyinde *Gor Dağları-Gor bölgesi* ve merkezi olan Gazne bulunmaktadır. Gazne, *Hint geçidi* olarak bilinir. *Gor ülkesinin* kuzey sınırında ise *Esterâbâd bölgesi* yer alır. Bu ülkenin kuzeyinde ise bu iklim kuşağının bu bölgesinin sonuna kadar uzanan yerler *Herat bölgesini* oluşturur. Herat, Horasan'ın merkezine yakın bir konumda bulunur (İbn Haldun, 2013, s. 168).

İbn Haldun'un Gazne hakkındaki verdiği bilgilerden başka *Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib* adlı eserde de Gazne hakkında bilgiler mevcuttur. Buna göre: Ğazni (Gazne), verimli topraklara sahip bir dağın eteklerinde kurulmuş, bereketli bir şehirdir. Coğrafi olarak Hindistan'a doğru genişlemektedir ve tarihsel olarak Hindistan'a ait olmasına rağmen şu an Müslüman ülkeler arasında yer almaktadır. Şehir, Müslümanlar ve kafirler arasındaki sınırda bulunur ve ticaretin canlı olduğu, zenginliklerin bulunduğu bir yerdir. Bu nedenle tüccarlar için cazip bir şehir konumundadır (Hudûdü'l Âlem, 2020, s. 66).

Gazne şehri, kuzeybatısında *Bâmiyân* bölgesine açılan dört önemli kapıya sahiptir. Bu kapılar, *Semenân Bâmiyân*, *Sîr* ve *Kerden Kapısı* olarak isimlendirilmiştir. Yine bu kapılar sayesinde Gazne şehri, dönemin ekonomik ve ticaret gücüne sahip ülkeler ve şehirlerle bağlantı kurmanın ana noktalarını oluşturmaktaydı. Öte yandan Gazne şehri, tarihi *İpek Yolu'nun* rotası üzerinde yer alması nedeniyle zengin bir ticaret merkezi olarak kabul edilirken, bu konum aynı zamanda kültürel etkileşimlerin merkezi haline gelmesine katkı sağlamıştı.

Bundan başka Gazne şehrinde yapılan tarım ve bu tarım ürünlerinin satışıyla ekonominin güçlenmesi halkın sosyo-kültürel yönüne etki etmektedir. Gazne şehri ve çevresindeki dört-beş köy, yeraltı su kaynakları ve su kanalları sayesinde sulanmaktadır. Bu sulama yöntemleri sayesinde Gazne'nin üzüm ve kavunu oldukça ünlüdür, hatta Kâbil'in ürünlerine (üzümlerine) göre daha lezzetli kabul edilirler. Ayrıca Gazne'de yetiştirilen elma çeşitleri de oldukça iyi kalitededir ve Hindistan'a ihraç edilmektedir (Bâbü'r, 1970, C. II. s. 213).

Bunlardan başka Gazne halkı, özellikle boya kökü ekimi ve ihracatıyla ün salmıştır. Göçebe topluluklar arasında *Hezare* ve *Afganlar* bulunur. Gazne, Kâbil ile karşılaştırıldığında genellikle daha ekonomik bir şehir olarak kabul edilir. Halkı Hanefi mezhebine mensup inançları temiz Müslümanlardır. Üç aylık oruç tutma geleneği oldukça yaygındır ve aileleri genellikle kapalı ve mahfuz bir şekilde yaşarlar. Molla Abdurrahman, Gazne'nin önemli şahsiyetlerinden biriydi ve dindarlığı, takvası ve öğretme faaliyetleri ile tanınmıştır. Yine Sultan Mahmud'un⁸ kabri Gazne civarında olduğu *Bâbü'rname'de* zikredilirken bu bölgenin Ravza olarak bilindiğinden bahseder. Aynı zamanda Gazne'nin ünlü üzümünün burada yetiştiği anlatılır. Bunlardan başka

sebeple Gurlular ile Gazneliler arasında uzun süreli bir mücadele başlamış ve bu durum Gaznelilerin yıkılmasına sebebiyet vermiştir (Öntürk, 2020, s. 1718).

⁸ Sultan Mahmud, 1030 tarihinde Gazne şehrinde vefat etti. İdari yetenekleri, siyasi ustalığı ve olağanüstü fetihleri ile Türk-İslam dünyasının öne çıkan devlet adamlarından biriydi. Ömrünün büyük bir bölümünü savaş meydanlarında geçirmiş olan Sultan Mahmud, vefat ettiğinde Gazneli Devleti'nin sınırları batıda Azerbaycan'dan doğuda Hindistan'ın Yukarı Ganj vadisine, kuzeyde Hârizm'den güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsıyordu (Merçil, 2003, s. 364).

yine Sultan Mahmud'un oğulları Sultan Mes'ud⁹ ve Sultan İbrahim'in mezarları da Gazne'dedir ve bu şehirde pek çok mübarek insanın mezarı bulunmaktadır (Çerkezoğlu, 2023, s. 46).

Gazne şehri tarihi kayıtlarda önemli bir konumda ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir merkez olarak belirtilir. Coğrafi konumu, kültürel etkileşimleri ve tarihi zenginliği sayesinde, bu şehir Orta Asya'nın ve İslam dünyasının önemli bir parçası olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Sonuç

Afganistan'ın Başkenti olan Kâbil, en büyük şehir olarak bilinir. Bu şehir, ülkenin merkezinde yer alır ve ülkenin politik, ekonomik ve kültürel merkezi konumundadır. Kâbil, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır ve bu nedenle zengin bir tarihi mirasa sahip olmuştur.

Bulunduğu jeopolitik konum sebebiyle sürekli istilaya maruz kalan şehir devamlı bir değişim göstermiştir. Zira Cengiz Han zamanında yapılan saldırılarla şehir harabeye dönmüştür. Timur'un Hindistan seferi sırasında bölgenin ziraat açısından önemli bir kaynak olacağı düşünülerek su kanalları açılmıştır. Yine Uluğ Bey zamanında da çeşmeler, bahçeler ve su kanalları açılarak bölgenin coğrafi konumundan yararlanılarak geliştirilmek istenmiştir. Kabil şehrinin asıl dönüm noktası ise Babür'ün şehri fethetmesiyle başlamıştır. Bâbü, Kabil şehrini Orta Asya'dan Hindukuş'u kadar gelen ticaret yolları ve Hindistan'a yapılacak askerî seferler için önemli bir konuma sahip bulunması sebebiyle çok önem vermiştir. Babür'ün burayı havası ve etrafındaki güzelliklerden dolayı da beğenmesi ile birlikte Kabil'i başşehir yapmıştır. Askeri, siyasi ve iktisadi anlamda önemli bir yere sahip olan şehir, tüm medeniyetler için önemini sürekli korumuştur.

Bunların yanı sıra Kâbil, Afganistan'ın ticaret merkezi olarak da önemlidir ve birçok pazar ve alışveriş bölgesi içerir. Aynı zamanda çeşitli etnik grupların yaşadığı bir şehir olduğu için kültürel çeşitlilik de göze çarpar.

Bu bağlamda diğer önemli şehir olan Herat, sanat ve kültürün merkezi olarak bilinmektedir. Herat, Afganistan'ın batısında yer alan önemli şehirdir. Tarihi boyunca birçok farklı medeniyetin etkisi altında kalmıştır ve bu nedenle zengin bir kültürel mirasa sahiptir.

Afganistan'ın batısındaki Herirud ırmağının kenarında kurulan Herat şehri, XI. yüzyılda Akdeniz'den Hindistan ve Çin'e giden yol üstünde yer alan büyük bir ticaret merkeziydi. Şehir, özellikle Abbâsîler ile birlikte dokumacılıkta ün kazanmaya başlamıştı. Herat şehri dönemin diğer büyük kentleri gibi iç kale, şehir ve dış mahallelerden teşekkülledi. Surların kuzey, güney, doğu ve batıya doğru açılan dört ana kapısı vardı. Halkın ana unsurunu Arap ve Acem Müslümanlar oluşturuyor, bunlarla birlikte kendi özel mabetlerine sahip olan Mecûsî ve Hristiyanlar da bulunuyordu. Şehrin etrafında tarım, eskiden beri var olduğu bilinen kanallardan sağlanan su ile gerçekleşiyordu. Şehir meyve bahçeleriyle meşhurdu. Kertler döneminde, Merv ve Belh'in Moğollar tarafından

⁹ Sultan Mahmud, hayatta iken ülke topraklarını beş oğlu arasında bölüştürdü ve bu paylaşım sonucunda *Rey*, *İsfahan* ve *Cibâl* şehirleri Mesud'a verildi. Sultan Mahmud-ı Gaznevî'nin büyük oğlu olan Mesud, 998'de Gazne şehrinde doğdu. 1015-1016 tarihlerinde, tahtın velihtisi olarak ilan edildi ve ardından 1017 yılında Herat valisi olarak atandı. Özellikle 1020 tarihinde *Gâr* şehrinin kuzeybatı bölgesini fethederek büyük başarı elde etti. Ayrıca babası Sultan Mahmud, 1029 senesinde Büveyhîler'in *Rey* ve *Cibâl* bölgelerindeki hakimiyetlerine son verdiğinde, bu bölgelerin yönetimini Mesud'a devretmişti. Gazneli Devleti hükümdarı Sultan Mesud dönemi (1030-1041) için bkz. (Merçil, 2004, s. 346).

tahrip edilmesinden sonra Batı Asya'dan Doğu Türkistan'a ve Hindistan'dan güneydoğuya giden ticaret yollarının yönü Herat'a çevrildiği için şehrin önemi artmıştır.

Afganistan'da tarihi geçmişiyile bölgeye oldukça etki etmiş diğer bir şehir de Gazne'dir. Gazne, Afganistan'ın doğusunda yer alan bir şehirdir ve tarihi boyunca İslam medeniyetinin önemli bir merkezi olmuştur. Gazneli İmparatorluğu, bu bölgede X. ve XI. yüzyıllarda hüküm sürmüş ve Gazne şehri, bu imparatorluğun başkenti olarak hizmet etmiştir. Diploması açısından önemli bir görevi yerine getiren Gazne şehri civar ülkelerden gelen elçilerin ağırlandığı, önemli antlaşmaların yapıldığı ve komşu bölgelere elçilerin gönderildiği diploması trafiğinin yoğunlaştığı bir şehirdir.

Şehir ekonomik bakımdan çok gelişmiş ve bulunduğu jeopolitik konumu sebebiyle de çeşitli bölgelerden gelen tüccarın uğrak yeri olmuştur. Öte yandan el dokuması ve süt ürünleri ile Gazne'de yetişen tarım ürünleri Gazne'nin ekonomik bakımdan gelişmesine katkı sağlayan unsurlardır. Gazne'de kuyumculuk, heykeltıraşlık ve kitapçılık yaygın şekilde icra edilen meslekler arasında yer almaktaydı. Bu durum Gazne şehrini daha da çekici bir hale getiriyordu. Ayrıca Gazne'nin dirhem, dinar ve bakır para birimlerinin basıldığı bir yer oluşu ve özellikle altın paralarının diğer ülke paralarına göre kıymetli olması Gazne'nin ekonomik itibarını göstermektedir.

Bu üç şehir, Afganistan'ın zengin tarihini, kültürünü ve çeşitliliğini yansıtan önemli merkezlerdir. Her biri kendi benzersiz özellikleriyle ülkenin çeşitli yönlerini temsil etmektedir.

Kaynakça

- Ağarı, M. (2015). İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 80-104.
- Avcı, M. (2019). Bâbürnâme'de Şehir Tarihçiliği: Herat Örneği. *Kadim Akademi SBD*, 3(2), 156-178.
- Avcı, M. (2021). Bâbür Şah ve Kâbil. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 605-631.
- Bâbür. *Bâbürnâme-Bâbür'ün Hatıratı* (1970). C. I-II-III, (Çev. Resit Rahmeti Arat), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, W. (1973). Herât ve Herirurüd Boyu. (Çev. İsmail Aka). *Tarih Dergisi*. (2011), 27, 179-192.
- Burhan, Abdul Mannan. (2020). *Afganistan'ın Turizm Coğrafyası*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çelik, M. B. ve Sadat, S. S. (2020). Nadirşah'ın Afganistan Seferi ve Burada Kurduğu Düzen. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 67, 471-479.
- Çerkezoğlu, S. (2023). *Afganistan'ın Siyasi ve Kültürel Tarihi*. Doktora Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Çiftçi, F. (2018). *Batılı Seyyahlara Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Afganistan Şehirleri*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Doğan, O. ve Erkoç, M. (2022). Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Türkistan Şehirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Eker, A. F. (2010). *İbn Rüsteh'in A'lâki'n-Nefise adlı eseri*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 19(1), 306-323.

- Erden, G. ve Sivrioğlu, U. T. (2019). Pestunların Kökeni: Benî İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi, Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 5, 23-39.
- Erman, K. (2013). Ahmet Şah Dürrani Öncesine Kadar Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 479-495.
- Farmani, N. (2019). *İslam Medeniyetinde Herât (İlmi ve Kültürel Açıdan)*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Frye, R. (1983). *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck.
- Gömeç, S. Y. ve Fidan, A. G. (2022). Oguz Kagan Destanı'na Göre Hindistan'ın Kuzeyi. *Selçuk Türkiyat*, (54), 1-22.
- Hamevî, Y. A. (1977). Mu'cemû'l-buldân. I-V. *Darû Sadîr*.
- Hudûdü'l Âlem Mine'l- Meşrik İle'l- Magrib* (2020). (Çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı), İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- İbadi, M. Q. (2018). *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne(338/949-492/1099)*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- İbn Haldun. (2013). *Mukaddime*. C. 1-2. (Haz. Arslan Tekin), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kavas, A. (2001). Kâbil. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 28-29). İstanbul: TDV Yayınları.
- Konukçu, E. (1996). Gazne. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, s. 479-480) İstanbul: TDV Yayınları.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, s. 362-365) İstanbul: TDV Yayınları.
- Merçil, E. (2004). Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 346-347) İstanbul: TDV Yayınları.
- Orhan, T. (2019). *XIX. Yüzyılda Herât*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Öntürk, V. (2020). Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1715-1733.
- Seyhan Oral, T. (2007). Çağatayca iki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 116-145.
- Sivrioğlu, T. ve Türkoğlu, A.J. (2017). *Afganistan Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Söylemez, Y. Z. (2022). Gazneliler Döneminde Herat'taki Mimari Eserler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(134), 429-437.
- Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*. Doktora Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Şen, A. (2022). Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban'ın Dönüşü. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 76-102.
- Togan, Z.V. (1988). Herât. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 429-442). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uslu, R. (1997). Hicri I. ve II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

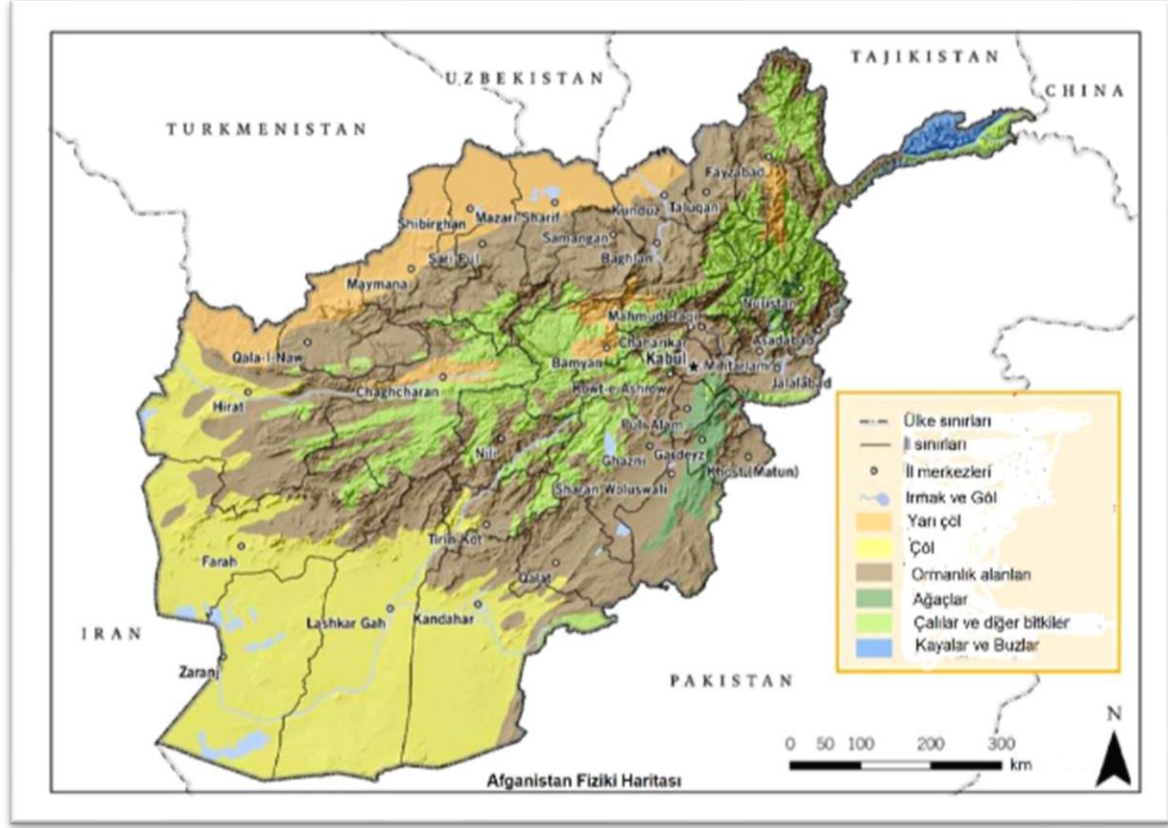
- Uslu, R. (1998). Herat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, s. 215-218). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcı, O. (2011). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*. Malatya: Mengüceli Yayınları.
- Yazıcı, O. (2019). Doğu'da Şehir İmgesi ve Tarihten Bir Örnek: Şehr-i Ahmedşahi (Kandahar). *İRTAD*, 8, 1-16.
- Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 672-683.
- Yılmaz, A. (2018). Alp Tegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohâristan'daki Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (XXXIII), 103-119.

İnternet kaynakları

<https://paintmaps.com/tr> [Erişim Tarihi: 31.8.2023].

Ekler

Harita 1: Afganistan Fiziki haritası.

Kaynak: (Burhan, 2020, s. 8).

Harita 2: Afganistan Şehir haritası.

Kaynak: <https://paintmaps.com/tr> [Erişim Tarihi: 31.8.2023].